

T. MÉREY KLÁRA

A pécsi dohánygyár dolgozói 1912–1948

A dohánygyárak hazánkban állami vállalatok voltak, s ez különleges szerephez juttatta őket a 19. század második felében kialakult hazai társadalmi és gazdasági életben. A jövedelmüknek a közösség céljait kellett szolgálnia, ugyanakkor az állampolgárokat, akiket dolgoztatott, nem zsákmányolhatták ki, sőt ezekben a gyárakban a munkásokkal példamutatóan kellett bánni. Be kellett tartani mindazokat a szociális és munkásvédelmi intézkedéseket, amelyeket ennek az iparágaknak a munkásai Európa fejlett országaiban és elsősorban a „társországban”, Ausztriában már kiharcoltak maguknak.¹

A dohányipar élén 1882-től a Magyar Királyi Jövedék állt. Ez a Pénzügyminisztérium egyik önálló szerveként intézte a dohánybeszerzéssel, -gyártással és -árusítással kapcsolatos összes teendőket Magyarországon. Élén a Központi Igazgatóság állott, amelynek címe és megszólítása „nagytekintetű” volt, amelyhez igen sokáig ragaszkodtak főtisztviselői. E Központi Igazgatóság élén – rendszerint miniszteri tanácsosi rangban, sőt utóbb helyettes államtitkárként – az igazgató állt. A Dohányjövedék több osztályra oszlott, melyeknek élén egy-egy állami főtisztviselő állt. Ezek intézték a dohány- és a gépbszerzés ügyeit, a gyártási és a munkaügyi problémákat stb. Az iparág tehát hierarchikusan tagolt s az állam céljait szolgáló szervezet volt kialakulásától kezdve – mint látni fogjuk – egészen 1948-ig, nemzeti vállalattá alakulásáig.

A dohánygyáraknak – a munka és a munkások szempontjából – jó hírük volt.

Pécs városának vezetői már a 19. század 80-as éveitől kérelmezték, hogy a kormány állami dohánygyárat létesítsen Pécs város területén.² Ezzel szerették volna a filoxeravész által pusztított szőlők adta napszámos munka helyett keresethez juttatni a századfordulóra nagyon megszorodott városi népességet. A gyár megalapítására azonban csak évekkel később, egy 1906-ban kiadott állami rendelettel került sor. Az ezt követően elkezdett építkezés hosszan elhúzódott, úgyhogy a gyárban csak 1912 áprilisában indult el a gyártási munka.

A pécsi dohánygyárba lassan és átgondoltan vettek fel dolgozókat. Az építkezés előrehaladtával a Dohányjövedék Igazgatósága 1910-ben helyezett el először szakembert a pécsi gyárban Schedivecz György aligazgató személyében, akit megbíztak azzal, hogy a szakszerűsége felügyeljen, illetve az építkezés adminisztrációs ügyeit

1 A pécsi dohánygyár történetét részletesen feldolgoztuk: A pécsi dohánygyár története (1912–1948) c. kéziratban, amely 1993-tól megtalálható az MTA Dunántúli Tudományos Intézet kéziratárában.

2 A pécsi dohánygyár és Pécs város viszonyára. A Magyar Királyi Dohánygyár és Pécs kapcsolata (1909–1946) című kézirat, (s. a.)

vezesse.³ Feltételezhető, hogy ő volt az új gyár kiszemelt vezetője, első igazgatói állásának várományosa is. Keveset tudunk róla, mindössze annyit, hogy őt és Kovacsics János osztályvezetőt 1910 márciusában már Pécssett fizették ki, azaz fizetésüket itt kapták kézhez.⁴ Azt is tudjuk, hogy áprilisban engedélyezték az aligazgatónak, hogy az igazgatói lakás elkészültéig a kapusi lakást elfoglalhassa. Ezzel Schedivetz György máris eleget tett a dohánygyári igazgatók mindenkori egyik legfontosabb feladatának: a gyár területén lakott.⁵ Szorgalmas ember lehetett és jó szervező, a Dohányjövédéki ügyekben jól eligazodott, sok jelentésen és kifizetéseken, tervek iratain szerepel a neve. Szépen induló karrierjének egy igen gyors lefolyású betegség vetett véget: 1910. szeptember 10-én meghalt.⁶

Őt pótlandó, Murgavics Adolf, a ferencvárosi dohánygyár aligazgatója kapott megbízatást arra, hogy a pécsi dohánygyár építési ügyeit intézze szeptember 12-től. E hó végén engedélyezték számára a bérkocsi-használati díjat, elszámolták az útielölégét stb.⁷ Ez azonban kényszerülte elhatározásnak tűnt, hiszen a pécsi gyár egyik legfontosabb támogatója, a nyersanyag és egyéb tárgyak továbbítója a ferencvárosi gyár volt, a hazai dohány-gyárhálózaton belül. Ezt húzza alá az is, hogy 1910 augusztusában a ferencvárosi gyárból helyezték át Pécsre az asztalosműhely vezetőjét: Homolács Józsefet. A lakatosműhely vezetője: Pusztai Nándor azonban a temesvári dohánygyárból került át Pécsre.⁸

A pécsi gyár új, végleges vezetőjére utaló első jel már 1910 novemberében fellelhető a dohánygyár iktatókönyvében. Ekkor küldte meg az egeri dohánygyár Pécsre Lóser Henrik igazgató arcképes igazolványát érvényesítés céljából.⁹ Ezt követően már Lóser aláírása szerepel minden, a pécsi gyárat illető hivatalos aktán.

Az 1910. évi hivatalos népszámlálás alkalmából a statisztikai kötetekben már a dohánygyár is Pécs város nagyvállalatai között szerepel. Akkor a nagyvállalatok ismérve a 20 munkásnál többet alkalmazás volt. A pécsi dohánygyárban ez évben 21 alkalmazottat tüntettek fel.¹⁰

A ránk maradt dohánygyári iratok alapján ezek az előkészítés munkáját folytató, elsősorban más dohánygyárból áthelyezett szakmunkások voltak. A Dohányjövédék módszeréhez tartozott – amely talán még az osztrák jövedéktől átöröklött módszer volt –, hogy az egyes dohánygyárakban kitűnt szakembereket helyeztek át újonnan létesült gyárakba, akik a régi helyen elsajátított módszereket és eszközöket, tapasztalatokat vitték tovább. Ugyanez volt a módszer az új munkásnők betanításával kapcsolatosan is: a tapasztalt, más hazai gyárakban dolgozó munkásnők – időlegesen vagy végleges áthelyezéssel – végezték a betanítás munkáját az új gyárakban, így Pécssett is.

3 Baranya megyei Levéltár (= BmL), Pécsi M. Kir. Dohánygyár, Iktató. 1910. év.

4 Uo. 53. sz. (III. 23.)

5 Uo. 170. sz. (IV. 29.)

6 Uo. 460., 466. sz. Jelentéseket I. BmL, Pécsi Dohánygyár iratai (= PDGy) 1909–1933. anyagában.

7 Uo. 477., 527., 569. sz.

8 Uo. 448. sz.

9 Uo. 683., 748. sz.

10 A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények (= MSK) 48. Bp. 1914. 970. és köv.

Előfordult azonban néha olyan eset is, amikor a „vezetésben”, a nem munkások státusában új emberekre volt szükség. Ilyenkor a Dohányjövedék pályázatot írt ki. Ez történt 1912 januárjában, amikor „a m. kir. Dohányjövedéki központi igazgatóság vezetése alatt álló újonnan felállított pécsi m. kir. dohánygyári igazgatóságnál” egy 1000 korona évi fizetéssel, 160 korona évi ruhailletménnyel, 28 korona évi „kisruhapénzzel” és 14 köbméter évi fajárandósággal javadalmazott gyári kapusi, továbbá egy 800 korona évi fizetéssel, 320 korona évi lakpénzzel, 100 korona évi ruhailletménnyel és 24 korona évi „kiszéruhapénzzel” javadalmazott dohánygyári hivatalos állás betöltésére írtak ki pályázatot.

A pályázóknak az előírás szerint közölniük kellett nevüket, honosságukat, születési helyüket, életkorukat, vallásukat, családi állapotukat, a „megszakítás nélküli előéletüket”, nyelv- és szakismeretüket, csatolni kellett az erkölcsi magaviseletüket igazoló hiteles okmányt, az egészségi állapotukról kiállított hatósági egészségügyi igazolványt. A pályázók közül elsőbbségi jogot élveztek a kiszolgált vagy igazolvánnyal rendelkező altisztek (az 1873. II. tc. alapján.)¹¹

A levéltár megőrizte a beadott pályázatokat. A két állásra összesen 92 pályázó volt. Ezek kérelmét rangsorolták:

Az első csoportba 5 név került, ezek a határrendőrök, a határszéli kirendeltségekről jelentkezettek voltak. Előnyük volt a több nyelven tudás (német, román, „tót”, szerb, horvát, cseh, morva, lengyel, vend).

A második csoportba sorolták a már állami szolgálatban álló és évi fizetéssel bíró pályázókat. 37-en voltak, közöttük több dolgozott dohánygyárban vagy más állami „üzemben”, pl. börtönőrként fogházakban stb.

A következő csoportba sorolták a törvényes előjogokkal rendelkező pályázókat (igazolvánnyal rendelkező altiszt, fogadalmat tett díjnok stb.). Ezek 10-en voltak.

A negyedik csoportba tartoztak azok, akiknek valamilyen fennálló szabályrendelet biztosított előjogot (pl. pénzügyőr volt). Ide 20 pályázót soroltak. És ugyancsak 20-ra rúgott azoknak a pályázóknak száma is, akiket egyik pont alapján sem lehetett rangsorolni, s akiknek életkora 24–49 között volt (hivatalos, tűzör, rendőr, vámőr stb.).

A pályázók nagy része protektort is keresett magának. Külön tanulmányt érdemelne a pályázók és pártfogóik köre. Többnyire azonban az országgyűlési képviselőjüket keresték meg. (Megemlítem, hogy a nótaszerző Fráter Lóránt is írt az egyik pályázó érdekében, mint annak országgyűlési képviselője, a Dohányjövedék központi igazgatójának: Madarassy Gábornak címezve levelét, akit „kedves Gábor Bátyám” megszólítással illetett és megígérte neki, hogy ezt a kis szívességet majd „lemuzsikálja”, ám nem az általa javasolt személy nyerte el az állást.)

Belelapozva a pályázatokba, érdekes életutak rajzolódnak ki az olvasó előtt.

A választás Kocsis János sátorlajújhelyi dohánygyári hivatalosára esett, aki 1859-ben született, tehát a mondott évben 53 esztendő volt. Iskolai végzettsége 6 elemi volt, eredeti szakmája kovács, de 9 éven át szolgált a csendőrségnél, majd át-

¹¹ Magyar Országos Levéltár, Pénzügyminisztériumi Levéltár. Dohányjövedék Központi Igazgatósága. (= MOL PM) K 293 1. cs. 1912–19, 182.

A munkások nyugbére annyiban különbözött a tiszteknek, vagyis állandó alkalmazottnak számító ügyelők, altisztek és tiszték nyugdíjától, hogy ez nem terjedt ki az özvegyeikre, árváikra, csupán saját személyükre.¹⁴ Ez utóbb több problémát vetett fel.

A legfontosabb azonban az volt, hogy a munkás öregkorát bebiztosítottnak érezhette, és így valóban vonzó volt számára dohánygyári alkalmazottnak lenni.

A pécsi gyár beindulásakor, 1912-ben a pipadohánygyártásra és a szivarka-előállításra berendezkedett gyárban a következő munkásállományt tüntette fel az az évi statisztika: a pipa- és szivarkadohány-előállításban 7 férfi és 34 női munkás dolgozott, a szivarkagyártásban pedig 49 férfi és 37 nő, vagyis összesen 74 férfi és 262 nő (összesen: 336 fő) dolgozott ekkor a pécsi dohánygyárban, a két évvel azelőtti 21 fős létszámhoz viszonyítva. Ez a statisztika már egy osztályokra tagolódott, szakszerű dohánygyári munkásállomány képét mutatja.¹⁵

A dohánygyárban dolgozók munkájának megismeréséhez hozzátartozik a gyártási folyamat rövid áttekintése is.

Az előkészítés munkájához tartozott a dohánybeváltó hivatalokból beszállított bálákra kötött levélcsomók megszabadítása az esetleges szalagoktól, a levélcsomók felbontása („Bálbontás és szalagolás”). Ezek a levélcsomók általában nagyon szárazak és könnyen töredeznek, ezért – a keletkező veszteség elkerülése végett – a feldolgozás előtt ezeket nedvesíteni kell. Régen locsolással vagy permetezéssel, utóbb a nedves levelekkel telített zárt térben tárolva nedvesítették a levélcsomókat („szívósítás”). A kellően szívósított levélcsomókat aztán szétszedik, szín és minőség szerint osztályozzák („válogatás”), majd megfelelő arányban (megadott „recept” szerint) összekeverik („keverés”). A keverés a különböző minőségű leveleknek rétegenkénti egymásra helyezésével vagy levegőbe való szórásával, kézi úton történt még 1946-ban is. De utóbb ezt a műveletet „gépi berendezéssel” is végezték, a kevert anyagot a teljes és egyenletes átnedvesítés céljából ládába rakva bizonyos ideig pihentették. Utána a dohányvágó gépekbe helyezve, rovatolt vashengerek között, erősen összesajtolták és a függőlegesen le- és felmozgó késekkel felvágták. A dohánytörzsből levágott rétegek szélessége szerint a gyártmány lehetett finomvágatú (1 mm-nél keskenyebb), ilyenek a szivarkadohányok, és szélesvágatú (1 mm-nél szélesebb), ilyenek voltak általában a pipadohányok.

A pipadohányokat ezután 25, 50 vagy 100 grammos egységekben, kartondobozokba, esetleg ládába csomagolták. Magyarországon és ezen belül Pécsen is ez általában kézi erővel történt.

A szivarkadohányból szivarkát, cigarettát készítettek, ami lehetett karton szopókával ellátott, hüvelyekkel készült ún. szopókás cigaretta vagy a hüvely teljes hosszában dohánnyal kitöltött, szopóka nélküli cigaretta. A cigaretta lehetett kör keresztmetszetű vagy ovális alakú.

¹⁴ *Bányász László*: Munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban. Közgazdasági Szemle 1906. dec. 36/6. 805–829.

¹⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv, 1912. Bp. 1914. 210.

A gépekkel gyártott szopókás szivarkákat két munkamenetben, kétféle géppel állították elő. Az egyik gép a szopókákkal ellátott hüvelyeket gyártotta, a másik megtöltötte azokat dohánnyal.

A szopóka nélküli szivarkákat egy munkamenetben állították elő. Garatszerű adagolóba került a vágott dohány („félgyártmány”), ezt a gép a szivarkapapírszalagra vezette, a papír két egymásra hajtogatott szélét egymásra ragasztotta vagy összesajtolta (a „varrott szivarkák” esetében). A ragasztott szivarkák esetében a papír két szélét egymásra ragasztották. A gép hosszú szivarkatörzset készített, amelyből az előírt hosszúságú darabokat a gép borotvapengészerű késsel vágta le. A gépek percenkénti teljesítménye különböző volt.

A kész szivarkákat gondos átvizsgálás és pihentetés után – a keresletnek megfelelő egységekbe – (10-es, 20-as, 25-ös, 50-es és 100-as stb.) papírburkolatba, kartonba vagy esetleg bádogdobozba csomagolták. Ezt a munkát kézi és gépi úton is lehetett végezni.

Amerikában és Angliában a pipa- és szivarkadohányokat sokszor pácolták és ilatosították. A Dohányjövédék is követte ezt az eljárást, amint ezt 1946-ban a „szakma” egyik nagy ismerője: Füleky Kázmér leírta.¹⁶

E rövid technológiai áttekintés után – mely az egész általunk tárgyalt időszakban érvényes és alkalmazott eljárás volt –, térjünk vissza a pécsi dohánygyárban dolgozók helyzetének vizsgálatára, tekintsük át, hogy kik a gyárban dolgozó alkalmazottak, honnan jöttek s hogyan kovácsolódtak össze?

A pécsi gyár munkásait – a gyár korai időszakából – név szerint nem ismerjük, de a foglalkozások szerinti megoszlásukat tudjuk, s azt is megállapíthattuk, hogy miként növekedett a gyár munkásállománya.

Már 1912-ben több új munkahelyet létesítettek. A finom pipadohánygyártásban ez évben 40 körül mozgott az újonnan alkalmazottak száma, a szivarkagyártásban pedig közel 200 új munkaerőt alkalmaztak. A szivarkacsomagolásban 20, az általános kezelés osztályán 34 új alkalmazottat jegyeztek fel. A szertárban 11 főt találunk új munkatársként alkalmazásban.¹⁷

Az I. világháború idején – a megnövekedett cigarettakereslet következtében (hiszen a frontra kellett küldeni nagyobb mennyiséget!) – folyamatosan nőtt a pécsi gyárban dolgozók száma: 1914-ben 405 fő, 1917-ben 531 fő volt a bérlistán nyilvántartott. Ugyanakkor a gyárból is történtek behívások, s nem egy gyári munkás hadirokkantként tért vissza a háborúból, vagy később hadifogságból került haza régi munkahelyére.¹⁸

A gyár dolgozóiról keveset tudunk. A munkásösszetétel Pécsen is, miként a többi hazai dohánygyárban, a női munkaerő túlnyomó többségét mutatja.

Egy, bérjegyzékek alapján összeállított, a munkások nemek szerinti elosztását mutató összeállítás szerint:¹⁹

16 *Füleky Kázmér*: A dohányanyagtól a cigarettáig. Dohánylevél 1946. 7. 3.

17 A pécsi dohánygyár története. Kézirat a Pécsi Dohánygyári irattárában (= Dohánygyár történet) 4–5.

18 Dohánygyár történet termelési és munkásadatai. Pécsi Dohánygyár irattára (= PDI).

19 Az eredeti bérjegyzékek alapján készített összeállítást közölte: *Szita László*: A Pécsi Dohánygyár kapitalizmuskori fejlődésének néhány vonása 1912–1914. Baranyai Helytörténetírás 1969. Pécs, 1970. A százalékos megoszlás az én számításom.

1912-ben a munkások 25%-a volt férfi, 75%-a nő

1916-ban a munkások 24%-a volt férfi és 76%-a nő,

1918-ban a munkások 27%-a volt férfi és 73%-a nő a pécsi dohánygyárban.

Ekkor a gyár még zömmel kézi munkával dolgozott, ahol a gyors és ügyes női munkaerőre nagyobb szükség volt. A nők a férfiak munkabérének általában 60–75%-át kapták meg azonos vagy közel azonos munkakörben.

A munkaidőt a Dohányjövédék központi igazgatóságának utasítása és az általa megadott program, termelési terv alapján szabta meg a dohánygyár igazgatója, mindig kikérve ahhoz előbb a felsőbbsege hozzájárulását. 1912–1919 között Pécsen ez a munkaidő általában napi 8–10 óra között váltakozott, reggeli és ebédszünettel, amely nem haladta meg összesen az 1 órát. Mindegyik munkahelyen megvolt mindegyik dolgozónak a maga megszabott pontos feladata. A háború idején a gyár hadiüzemként dolgozott.

A dohánygyár vezetői – mint láttuk – általában más dohánygyárakból átrendelt szakemberek voltak. A Dohányjövédék személyi ügyekkel foglalkozó osztályának pontosan vezetett jellemzései alapján mindegyik tisztviselőjét ismerte, ellenőrizni tudta, kiemelte vagy letilthatta előléptetését, karrierjét.

Emeljük ki az első igazgatót e körből, akinek pályafutását – egy véletlen – megőrizte számunkra. A beváltóhivatalnál kezdte el működését, majd ezt követően Magyarország több dohánygyárában teljesített szolgálatot: Kassán, Selmecebányán, Fiumében, Pápán, Temesváron, Szomolnokon, Egerben majd Pécsen, s innen, a szerb megszállást követően került át Óbudára, az ottani dohánygyárba. Pápán aligazgatóként már a gyár berendezését végezte, s Pécsen ugyanez lett a feladata.

Képzettségét nem ismerjük. De ez időben a gyárigazgatóknál még nem az iskolai végzettség volt megítélésük és alkalmazásuk főszempontja, hanem a szakmai ügyesség és rátermettség.²⁰ Zárt „kaszt” volt ez, mint mindegyik állami hivatal a Monarchia területén.

Pécs városa 1918 novemberében szerb-antant megszállás alá került. A dohánygyárban februárig még folyt a termelés, de akkor a szerb megszálló hadsereg bezáratva, leszerelte és a teljes berendezését Szerbiába szállíttatta. Ekkor távozott el igazgatója is Budapestre.

Amikor Pécs és azon belül a dohánygyár 1921 augusztusában visszakerült az anyaországhoz, sokáig kétséges volt, hogy a teljesen kifosztott dohánygyárat érdemes lesz-e újra felszerelni. Elgondolkodtatta e vonatkozásban a Dohányjövédék felelős vezetőit az, hogy a város a határ mellé került, s elvesztette gazdasági háttérét, s

20 L. még: Pécsi Napló 1912. jan. 25. 2. Magyar Dohányújság 1925. 4. 39–40. A közölt megállapítást néhány adattal szeretnénk alátámasztani. A Dohányjövédék egyik kimutatása szerint a szegedi dohánygyári igazgató 1855-ben Morvaország egyik falujában született, három gimnáziumot végzett Kassán, és 1888-ban dohánygyártási szakvizgát tett. 1872-ben Kassán volt gyártási gyakornok, 1873-ban Temesváron gyártási tiszt, 1876-ban Fiumében, majd Kassán dolgozott. 1912-ben lett Szegeden gyárigazgató. A fiumei gyár egyik igazgatója 1850-ben Horvátországban született, 1864-ben Fiumében reáliskolát végzett. A katonaságtól leszerelve került át a Dohányjövédék szolgálatába. A gyári munkát Fiumében kezdte 1872-ben, 30 év múltán, 1902-ben lett aligazgató. Ezek szerint a gimnázium néhány osztálya már elég volt az igazgatói poszthoz. (MOL PM K 293 7. cs. 1918. 11. 112.)

ebben több dohánytermő területet is; megfontolást igényelt az a gazdaságföldrajzi helyzet is, amely egy ellenséges érzelmű ország közvetlen szomszédjává tette. Amikor a Dohányjövédék vezetői mégis úgy döntöttek, hogy ismét felszerelik a dohánygyárat, roppant nagy munka indult meg, helyreállították a súlyos károkat, új gépeket rendeltek és szereltek fel, majd megkezdték a munkaerő toborzását.

A vezető tisztviselőket – a régi szokásnak megfelelően – az ország más dohánygyáraiból helyezték át. Ez nem volt nehéz feladat, hiszen a 22 dohánygyárból mindössze 11 maradt az új határok között. Egyre nagyobb számban érkeztek a menekültek, akik Pozsonyban, Kassán, Kolozsváron, Fiumében stb. nem akartak az új államnak esküt tenni. Hazajöttek a nyugdíjas korúak nyugdíjba, az aktív korúak abban a reményben, hogy álláshoz jutnak valamelyik hazai dohánygyárban. Valóságos vagonvárosok épültek, hontalanná vált és vagonokban lakó menekültekből, akik között jócskán volt a 11 dohánygyár tisztviselőjéből is.

Volt tehát „kínálat”, a Dohányjövédék jobbnál jobb minőségű tisztviselő közül választhatott az újonnan kapuját kinyitó pécsi dohánygyárba.

Így került Pécsre Sugár József dohánygyári gépésztiszt 1923-ban, akit a fiumei dohánygyárból tettek ki, mert az ottani ideiglenes kormány egy olaszjékű állampolgárt kívánt az állásában elhelyezni, s csak addig maradhatott ott, míg az őt felváltó alkalmazottat be nem tanította. Így került Pécsre Gyenge Károly, akit Pozsonyból utasítottak ki, s aki itt aligazgató lett hamarosan. Saffó József kezelő altiszt pedig Munkácsról érkezett, ahol gyári kapus volt. A család a „folytonos üldöztetések miatt” volt kénytelen áttelepülni.²¹

Az új igazgatót Pápáról helyezték át Pécsre, Péter József 1922 nyarán került át a pécsi dohánygyárba.²² A hivatalos iratokon az első időkben az ő és Czapek Ödön aláírása szerepelt, ők ketten voltak a gyár vezetői.

A pécsi gyár újraindítási nehézségeit éppen a Pécsre helyezett tisztviselők lakásproblémái okozták. E kérdéssel nem kívánunk részletesebben foglalkozni, mivel ezt már másutt megtettük.²³

1922 júniusában indult meg újra a dohánygyárban az üzem a beállított új gépekkel, s az azt követő években újra elfoglalta helyét a város többi nagyüzeme között. 1930-ban – a gazdasági világválság ellenére – a pécsi dohánygyárban a népszámlálás alkalmával 409 alkalmazottat jegyeztek fel: 133 férfi és 275 nő dolgozott ekkor falai között. Ebből a számból 16 volt tisztviselő (13 kereskedelmi és 3 műszaki tisztviselő), 13 művezető, 370 munkás, 10 ipari munkát nem végző személy (szolga, sofőr stb.).²⁴

A gyár tehát ismét felfejlődött, bár még most sem dolgozott teljes kapacitással, hiszen akkor 500 alkalmazottjának kellett volna lennie.

De miként élhettek ebben a gyárban ekkor az alkalmazottak, milyenek voltak a megélhetési viszonyok és a munkakörülmények?

21 MOL PM K 293 19. cs.

22 Magyar Dohányújság 1922. szept. 5.

23 *T. Mérey Klára: A Magyar Királyi dohánygyár és Pécs kapcsolata 1909–1946 c. kézirat. Tanulmányok Pécs történetéből* 5. köt. szerkesztőjénél.

24 Az 1930. évi népszámlálás. MSK 86. Bp. 1934. 294.

E kérdés megválaszolásához ismernünk kell az egész ország akkori helyzetét, hiszen a gyár alkalmazottainak élete összefonódik az akkori életkörülményekkel és lehetőségekkel. A trianoni béke után – a már említett körülmények miatt – dohánygyári szakemberekben túljelentkezés mutatkozott. Ugyanakkor azonban a nagy munkanélküliség, az óriási államadósság miatti gazdasági leromlottság, a korona rohamos inflálódása, értékvesztése miatt az élvezeti cikknek számító dohányzás, dohány iránti kereslet is csökkent. A dohányzási szokások is megváltoztak. A drágább szivarok iránti kereslet a mélypontra zuhant, és ez válságba sodorta az ország szivargyárait. Szerencsére az olcsóbb cigaretta iránti érdeklődés nem csökkent ilyen nagy mértékben, így a pécsi gyár átalakítására nem volt szükség úgy, mint pl. a szegediére, ami jelentős állásidőt, munkanélküliséget vont maga után.

A Dohányjövédéknek az a régi politikája, amely elsősorban a külföldi finom dohányok beszerzésére irányult és a hazai dohányoknak külföldi piacokat keresett, változtatásra szorult.

Nem térünk ki azokra a súlyos munkáspanaszokra, amelyeket ebben az időszakban a pécsi dohánygyár keresztényszocialista szervezetének irataiból volt alkalmunk – részleteiben is – megismerni. De utalnunk kell itt is az ezt az iparágat jellemző általánostól eltérő vonásokra. A Dohányjövédékhez tartozott ui. a dohánybeszerzéstől a feldolgozáson át az értékesítésig minden ügylet. A dohánytermelő gazdák – az 1920-as évek rossz tapasztalatai után – érdekközösséget hoztak létre: a Dohánytermelők Országos Egyesületét (DOE), amely olyan erősnek bizonyult, hogy később teljesen átvette az egész iparág érdekében alapított Magyar Dohányújságot. Érdekeit a magyar parlamentben a dohánytermelő nagybirtokosok jelentős csoportja képviselte eredményesen. Ezt követően a dohánygyárak részéről egyre gyakoribb volt az a panasz, hogy túl sok dohányt váltanak be borsos áron, amelyek végül eladatlanul, raktárakban romlanak el. Ez csökkenti a termelés értékét, s ez az oka annak, hogy a dohánygyárakban alacsonyak a fizetések.

A Dohányjövédék e vitákat követően 1933–34-ben szakértő bizottságokkal vizsgáltatta meg a két holdnál többet termelő dohányföldek minőségét, majd kijelölte, hogy mely földek azok, amelyek megfelelnek a dohánytermelés követelményeinek. 1934-ben pedig a dohány értéke szerint határozták meg a dohánybeváltási árat.²⁵

Még tisztázatlan, hogy ez milyen hatással volt a pénzügyi viszonyokra, de mindenképpen megnyugtató volt, hogy a Dohányjövédék arányosításra törekedett a dohánytermelő gazdák, az azt gyártó gyárak és az eladás finanszírozása vonatkozásában.

Vizsgáljuk meg most már ebben a tükörben, a dohányipar egészében a pécsi dohánygyár alkalmazottainak pénzügyi helyzetét. A hangsúlyt elsősorban az egyes rétegek fizetése közötti eltérés vizsgálatára helyeztük, és az arányokat vizsgáltuk, hiszen az egyes periódusokban a más és más értékű pénz miatt nehéz lett volna másként a közös nevezőt megtalálni.

25 A kérdés és a parlamenti vita részletes feldolgozását ld.: *T. Mérey Klára*: A pécsi dohánygyár története (1912–1918) c. kézirat, az MTA Dunántúli Tudományos Intézetben.

A pécsi dohánygyár alkalmazottainak száma és fizetése 1925-ben²⁶

	Az alkalmazottak		fizetése	
	száma	%-a	ezer koronában	%-ban
tisztviselők	6	1,2	303 509	4,9
altiszt	13	2,7	250 274	4,1
szakmunkás	424	86,5	5 617 279	91,0
napszámos	47	9,6		
összesen	490	100,0	6 171 062	100,0

Ha az alkalmazottak országos arányát vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a tisztviselők az összes alkalmazott 7,9%-át alkotják, s ebben az arányban a Központi Igazgatóság 77 főnyi személyzete is benne foglaltatott. Az altisztek, szolgák aránya 3% volt országosan, még ezt közelítette meg leginkább a pécsi gyár alkalmazotti aránya. A munkások aránya országosan 89,1% volt.

Ez a statisztikai kép azt mutatja, hogy a pécsi gyár egy nagy hálózatnak tipikusan „dolgoztató” részlege volt.

Az alábbiakban megvizsgáljuk az egyes rétegeken belül az egy főre jutó fizetést:

a tisztviselők egy főre eső fizetési összege:	50 584 ezer
az altisztekre, szolgákra jutó fejenkénti összeg:	19 251 ezer
a munkásokra fejenként jutó összeg:	11 926 ezer korona

Ezekből az adatokból világosan kitetszik, hogy a tisztviselők a munkások fizetésének ötszörösét, az altisztek pedig közel kétszörösét kapták ekkor kézhez.

Egy 1936-ból ránk maradt adatsor a munkások fizetésének, bérezésének akkori eltérő jellegébe is betekintést nyújt. Ez év júniusában a munkásoknak fizetett egyheti bérről kellett kimutatást készíteni.

Ez év júniusában 103 férfi és 286 nő dolgozott a pécsi dohánygyárban a következő megoszlásban:

	Munkások száma	
	Férfi	Nő
hat napos heti béres	70	74
hét napos heti béres	5	3
tűzőr	9	–
fin. pipadohány gyártásban	8	133
fin. pipadohány csomagolásban	2	21
szivarkagyártásban	–	25
szivarkacsomagolásban	2	30
ládagyártásban	7	–
összesen:	103 férfi	286 nő

A férfiakra azon a héten kifizetett bérösszeg 2379 pengő volt, a nőknek: 4777 pengő.

²⁶ BmL, PDGy, 1909–1933. Az 1925. évi kérdőív anyaga.

A férfi munkások 67%-a heti bért kapott, 8%-a napszámot, 9%-a pedig szakmánybért, azaz a munkateljesítménye alapján fizették.

A munkásnőknek 26%-a kapott heti bért, 10%-a napszámért és 57%-a szakmánybért.

A férfiak esetében a bér 1%-a, a nőknél 7%-a fizetési szabadság kategóriába esett.

A dohánygyári számítás szerint a férfi munkásra eső és ténylegesen kifizetett egyheti bér fejenkénti átlagos összege 23 pengő volt, a munkásnőknél ez az összeg: 16,70 pengő. Vagyis a munkásnők munkabére 26%-kal volt kevesebb, mint a férfi munkásoké.²⁷

Ezekben az években a dohánygyári munkások bérköveteléseiről a Dohánygyári Munkások Lapja, továbbá a dohánygyárak számára elismert Keresztényszocialista Dohánygyári Munkások Országos Szövetségének pécsi csoportja tagjainak jelentéseiből alkothunk képet, amelyet rendszeresen írtak a főtitkárnak, beszámolva abban a gyári munkásság hangulatáról, kívánságairól, a fontosabb gyári eseményekről.²⁸

A munkások és alkalmazottak általános törekvése arra irányult, hogy a fizetésük fedje az elemi szükségleteket. De fontos volt az a törekvés is, amellyel a munkások a nyugbért nyugdíjjá kívánták átalakítani, vagyis a csak a dolgozóra vonatkozó nyugdíjat azok hozzátartozóira is ki kívánták terjeszteni.

A dohánygyári munkásság e szociális jellegű kívánságainak egy részét az 1927. XII. tc. alapján létesült M. Kir. Dohányjövődék Betegségi Biztosító Intézete (DOBBI) megalakításával sikerült dűlőre vinni. Ez megoldotta a balesetbiztosítás, a táppénz, az anyasági és a gyermekági stb. segélyek ügyét, intézkedett a táppénz összegéről stb. Az Intézet önkormányzati szervében helyet biztosított a munkásoknak is. Az egyik rég várt és legfontosabb intézkedése azonban az volt, hogy a dohánygyári munkásoknak az öregségi ellátását úgy biztosította, hogy a kedvezményeket az özvegyekre és az árvákra is kiterjesztették. S bár egyes intézkedései ellen még voltak panaszok, egészében véve a sok kis „gyári betegsegélyző pénztár” helyébe lépő új intézmény mégis előrelépést jelentett.²⁹

Akadtak azonban egyéb súlyos sérelmek is, amelyeknek a munkások részint a szakszervezetet pótló keresztényszocialista szervezeten keresztül adtak hangot vagy maga a gyári vezetés terjesztette be, mint a munkások részéről hangoztatott sérelmet. Ilyen volt az a belső rendelkezés elleni tiltakozás, amely a nyugdíjat csak a 18. életévtől rendelte el megállapítani. Ismeretes, hogy a dohánygyárakba már 12 évtől is vettek fel lányokat munkára, akiket igen komolyan megdolgoztattak. Sokan sérelmezték, hogy e „gyermekévek” után járó nyugdíjat ez a rendelkezés elveszi tőlük.

Néhány komoly csatározással (parlamentari felszólalás is hangzott el ebben az ügyben!) sikerült elérni azt, hogy e „gyermekévek” is beszámítoódtak a nyugdíjba.

27 Uo. Az 1936. jún. 22–28. munkahéten kifizetett munkabérekéről készített kimutatás és annak adatai alapján készített számítás.

28 MOL 1797. 19. t. alapján készített feldolgozás részleteit l. 25. jegyz.-ben említett kéziratban.

29 Dohánygyári Munkások Lapja (= DML) 1928. évi számaiban közölt ismertetést a DOBBI-ról, továbbá: A m. kir. dohányjövődék betegségi biztosító intézetének alapszabálya. Bp. 1929.

Ehhez hasonló, de speciálisan pécsieket érintő probléma volt a szerb megszállás éveinek nyugdíjba történő beszámítása. Ezen a vonalon is sikerült elérni annyit, hogy az 1918 előtt a gyárban dolgozók évei mellett egy évet a megszállás címén is beszámítottak a nyugdíjidejébe.

Időközben a pécsi gyárban is történtek személyi változások. 1926 decemberében nyugdíjba ment Péter József, a gyár igazgatója. 40 év szolgálati idő után vonult nyugdíjba.³⁰ Ezt követően az iratokon Sulyok aligazgató neve szerepel, majd feltűnik Szobovich Albin neve, aki 1935 áprilisában ment nyugdíjba.³¹

Utóda: a mellette aligazgatóként működő Berend Géza lett, aki 1943-ig vezette a gyárat. Ez évben váltotta őt fel Benke Szilárd, aki Erdélyből, Kolozsvárról érkezett, s aki a legnehezebb háborús években volt a gyár felelős vezetője.

A gyári igazgatókról és az ekkor a pécsi gyárban szolgálatot teljesítő tisztekről kevés ismereteünk van. Néhány szórt adatból azonban következtethetünk életükre és a velük való bánásmódra is. Álljon itt ennek illusztrálására egy adat.

1927-ben ismét felmerült a pécsi gyár vezetői körében az a gondolat, hogy kevés a tiszt a gyárban, és a vezetőség szerette volna, ha Sudár István (1901-ben Pellérdén született) ügyelőhelyettest tisztté neveznék ki. A Dohányjövődék vezetői ui. pályázatot hirdettek néhány Dohányjövődéki állásra, így egy pécsi tiszt állásra is a Budapesti Közlöny hasábjain.

Sudár ekkor már több mint három éve dolgozott a pécsi dohánygyárban, s rendkívül szorgalmas, megbízható embernek ismerték meg, aki az irodai mérleg hivatali és számviteli feladatokkal is megbirkózott. Tisztviselői státusz hiányában a számszámítást önállóan vezette.³²

Nem tudjuk, mi lett ennek a beadványnak az eredménye, de az bizonyos, hogy Sudár István 1937. január 30-án, tehát tíz évvel e beadvány után – kapta meg tisztii kinevezését.³³

Nem tartom valószínűnek, hogy más esetben eltérő magatartást tanúsított volna a Dohányjövődék a kinevezések teljesítésének ütemével kapcsolatosan.

A dohánygyárakba általában, a pécsibe pedig különösen nehéz volt bejutni. Egyre nagyobb figyelmet fordítottak a különleges szakértelemre, melyet csak az azokban dolgozók sajátíthattak el hosszú évek ottmunkálkodása során.³⁴

Az 1940-es években, már a második világháború idején ismét megnőtt a pécsi dohánygyárban alkalmazottak száma. 1940-ben 6, 1941-ben 7 tiszt nevét jegyezték fel, s az utóbbi évben 14 altisztet és 3 hivatalsegédet és ügyelőhelyettest, továbbá 4 irodai alkalmazottat tüntettek fel mint a gyár vezetéséhez tartozó személyeket. Életkoruk 29–60 év között volt. Egy katonai célú összeírásban a gyár vezetői ugyancsak szerepelnek, és a férfi munkások is. 1942-ben a gyárból behívható férfiak száma: 6 tiszt, 11 altiszt és 56 munkás.³⁵

30 DML 1926. dec. 12. 4.

31 Uo. 1935. ápr. 5.

32 MOL PM K 293 38. cs. 1927. 9433.

33 PDI Igazgatói iratok 1/főn. 1942.

34 MOL PM K 293 52. cs. 1929. 12 005

35 PDI Igazgató a. 104. A kimutatásokat 1940. dec. 31-én és 1941. dec. 31-én, illetve 1942. máj. 8-án Berend Géza igazgató írta alá.

1943-ban az igazgatóval együtt 7 tisztet jegyeztek fel, 17 altisztet és 5 irodai alkalmazottat találunk ezen a listán. Külön említik a gyár tisztí rangban dolgozó főorvosát, 2 ügyelőnőt, 91 munkást. A női munkások száma ekkor 275 fő volt.³⁶

1943-ból ránk maradt egy hivatalos statisztikai kimutatás is, mely szerint ez év októberében a gyárban 9 tisztviselő, 16 művezető, 19 szakmunkás (ezek mindannyian férfiak voltak), 211 betanított gépmunkás (közülük 20 volt férfi) és 125 napszámos (ebből 49 férfi), vagyis összesen 390 fő dolgozott.³⁷

Az alkalmazottak száma és fizetése 1943-ban

Megnevezés	szám	%	fizetés pengőben	%-ban	egy főre eső fizetés pengőben
tisztviselő (igazgatóval)	11	2,7	42 270	5,1	3842,72
művezető	16	4,0	36 904	4,5	2306,50
munkás	355	88,3	727 734	88,0	2049,95
nem ipari munkát végző	20	5,0	20 097	2,4	1004,85
összesen:	402	100,0	827 005	100,0	

Az 1920-as évekhez viszonyítottna a pécsi gyárban megváltozott az alkalmazotti struktúra és a fizetési arányok is. A tisztviselők aránya megnőtt. Az 1920-as években a munkásokra eső fizetés ötszöröse jutott a tisztviselőknek és közel kétszerese az altiszteknek. Az aránytelődés kissé mérséklődött, a munkások javára tolódott el, bár ehhez azonnal azt is hozzá kell tennünk, hogy a tisztviselői fizetésekhez természetbeli juttatások is járultak. Egy példa álljon itt: az igazgatói fizetés: 10 890 pengő volt, de a természetbeli járandóság további 3013 pengőre rúgott, ami a tényleges jövedelemnek 22%-a volt.³⁸

E kritikai szempontoktól eltekintve ez a statisztika arra utal, hogy az a nagy eltérés, amely a különböző gyári rétegek között méltán keltett felháborodást, eltűnőben volt, akárcsak a szociális helyzetben megmutatkozó óriási különbségek. Mindezt elősegítették azok a segélyek is, amelyek pl. a karácsonyi előtti külön díjak kifizetésében mutatkoztak meg, amelyeket a még az 1920-as években kiverekedett prémium-alap terhére osztottak ki a munkásállományba tartozók között.

Ránk maradt egy ilyen gyári lista, amely azok adatait tartalmazta 1943-ban, akik e karácsonyi segélyre jogosultak voltak. Ennek segítségével az akkori munkások szociális összetételéről alkothatunk képet.

Ez a kimutatás 383 nevet tartalmaz, ami azt mutatja, hogy ennyien dolgoztak megszakítás nélkül egy évig a pécsi gyár kötelékében, munkás státusban. Közülük 107 volt férfi, akik közül 96 volt nő és 11 nőtlen. A munkásnők közül 169 volt férje-

36 PDI Igazgatói a. 1943. nov. 9-én kelt kimutatás; Uo. 104. Igazgatói bizalmas. 14/1943.

37 Központi Statisztikai Hivatal Levéltára (= KSHL) Iparstatisztikai anyag. 5 – 1. 60. és 58. doboz.

38 Uo. 7. táblázat.

zett, 33 hajadon, 56 özvegy (több hadi özvegy volt közöttük, akinek férje azelőtt a dohánygyárban dolgozott), 17 pedig elvált. A karácsonyi segélyt összesen 96 gyerek után adták ki, ezek tehát még nevelésben levő gyerekek voltak.

A házaspárok közül 28-nak házasátársa is a dohánygyárban dolgozott, volt aki-nek már nyugdíjas volt a házasátársa, néhánynak pedig altiszti rangban volt, akik számára nem járt segély, így a listán nem szerepeltek.

Érdekes megvizsgálunk, hogy a munkások, illetve munkásnők házasátársa hol dolgozott. Egy-két esettől eltekintve, amikor rokkant volt a férj vagy munkanélküli, a nagy többség házasátársa más üzemben kapott fizetést (ezt a gyerek után járó segély miatt is fel kellett tüntetni!). Egy asszony férje az egri dohánygyárban dolgozott, 9-nek bányász volt a férje, 3 bőrgyári, 2 Zsolnay gyári, 3 Sopiana gépgyári, és 1 műkögyári munkás. Itt kell megjegyezni, hogy az egyik férfi munkásnak is a bőrgyárban, tehát más ipari nagyüzemben dolgozott a felesége. A nagyiparban dolgozó házasátársak aránya tehát (184 fő) – 32%, vagyis az előzetes jóslatokkal, feltételezésekkel ellentétben, a dohánygyári munkásnők nagy többségének nem nagyipari vállalatban dolgozó házasátársa volt.

Nagy azonban azoknak a házasátársaknak a száma, akik valamilyen állami intézménynél szolgáltak (MÁV, posta, fogház, pénzügyőrség) vagy városi alkalmazottak voltak (villamosüzem, villanytelep, városházi altiszt stb.) Ezek aránya is megközelítette a 30%-ot. A többi alkalmi munkából élt, vagy önálló foglalkozást űzött (kereskedő, orgonaszerelő, fodrász, kertész, malomipari munkás volt stb.). Több munkásnő férje a katonaságnál vagy a rendőrségnél dolgozott.

A dohánygyári névsorban felfektetett személyek összesen ez évben 20 071 pengő segélyben részesültek.³⁹

Nyilvánvaló, hogy 1943-ban a pécsi dohánygyárnak az előbbieken feltüntetetteknél több munkása volt. Roppant nehéz kihámozni a valóságos adatokat a különböző célből összeállított kimutatásokból. Erre néhány példát mutatunk be.

Feltételezhetően 1945-ben készült az a kimutatás, amely a pécsi dohánygyár munkásait életkoruk szerint tüntette fel. Megdöbbenő, hogy ekkor még 6 nő és 1 férfi dolgozott ott, akik 1878-1880 között születtek, vagyis 65 év felettiak voltak. Nehéz fizikai munkát végeztek, akár gép mellett dolgoztak, akár egyéb feladatot láttak el.

Összesítve ennek a listának az adatait, a pécsi gyárban ekkor 34 fő volt az 55 életév felettiak száma.⁴⁰

Egy fontos kérdés még kimaradt eddigi vizsgálataink köréből, s ez a munkásvédelem, konkrétan a gyár területén megtörtént balesetek vizsgálata.

A pécsi dohánygyárban már az első világháború idején történtek balesetek,⁴¹ de a jegyzőkönyvekkel történt rögzítés csak a másodszeri indulás után, az 1920-as évektől maradt ránk. Ekkor rendszerint dr. Papp Sándor gyári főorvos volt az elsősegélynyújtó.

Kiemelünk néhány esetet: L. A. 35 éves szivargyújtó és gépkezelő, aki Pécsen a Basamalom utcában lakott, 1925-ben a varrókészületről levette a védőburkolatot és ekkor a fogaskerekek bekapták a ruhája ujját. Annyira megijedt, hogy nem tudta

39 PDI 104. Igazgatói a. 41 fön./1943.

40 Uo. Dátum nélküli kimutatás.

41 BmL, PDGy 1909–1937. 1925/1915. Hét baleset bejelentése részletesebb adatok nélkül.

leállítani a gépet, azt a garatnál álló gépkezelőnő állította le, de addigra a baleset megtörtént. L. A. 20 napon túl gyógyuló sebet szerzett. November 12-én negyed 4 körül történt a baleset, a munka befejezése előtt, amikor is a gyárban 459 munkás dolgozott.⁴²

Egy másik baleset áldozata Schön Adámné volt, aki 21 évesen a csutavágó gép kezelését akarta megtanulni. A gépet kezelő munkatársnője fázott, így ő átvette tőle a munkát. A dohányleveleket a kelletténél mélyebben tolta be gépbe, „tilalom ellenére felváltván egyik munkatársát”, így történt a baleset, természetesen az áldozat hibájából.⁴³

De emeljük ki egy férfi munkás balesetét is. 1929. február 10-én 8 óra 30-kor M. S. 25 éves műszerész egy szivarkagép kését köszörülte. Bal kezét – vigyázatlanságból – a forgó levágó késekre tette, és így keletkezett bal tenyerén az a vágott seb, amelynek gyógyulási idejét 8-10 napban határozta meg az orvos. A műszerész az elsősegély után tovább dolgozott.⁴⁴

Ezek az esetek és más baleseti lapon leírt balesetek is mind a szenvedő felek hibájából, fáradtságából, vigyázatlanságából, megszedülésből stb. következtek be, egyetlen esetben sem került sor arra, hogy a gépek biztonsági berendezését megvizsgálják.

Most térjünk vissza a gyár háború utáni működésére, az alkalmazottak életére.

Másutt már bőségesen foglalkoztunk a pécsi dohánygyár háborús éveivel. Itt csupán azt kívánjuk megjegyezni, hogy a háború végén a helyén maradó dohánygyári vezérkarnak sikerült viszonylag épségben átmenteni a gyárat. E háború után is a megszálló hadsereg szolgálatába állították, de itt rombolás nem történt, legalábbis említésre méltó kár a gépekben, berendezésekben nem volt, ellentétben az első világháború utáni állapottal.⁴⁵

A gyár hadiüzemként dolgozva munkát tudott biztosítani alkalmazottainak, sőt esetenként még arra is lehetőség nyílt, hogy kiegészítő munkásokat alkalmazzanak, így azután, amikor 1945 júniusában a hadiüzem megszűnt, újabb névsorok születtek az időlegesen felvett munkások elbocsátásáról.

A dohánygyár „menedék jellege”, amely még a háború folyamán alakult ki, hiszen hadiüzemként dolgozva általában a huzamos ideig tartó katonáskodást elkerülhették dolgozói – megszűnt. Több munkatársa elesett a háborúban, illetve hadifogoly lett. Az utóbbiak helyét sokáig fenntartották.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a pécsi dohánygyár esetében a „palackból kiengedett szellem” hasonlattal élve, az erős katonai fegyelem alatt tartott alkalmazottak magatartása megváltozott. Érdemes lenne ennek lélektani okait is feltárni, de egyelőre csak a szimptómát ismerjük. Feltehetően ez a magatartás nem a gyár egészére volt jellemző, de mindenestre az egész városban híre volt azoknak a nagyméretű dohánylopásoknak, amelyek a gyárban történtek. Az orosz katonai parancsnokság is megkereséssel fordult az ügyben a rendőrséghez, mert sértette az a hír, hogy a do-

42 BmL, PDGy 1909–1933. 1925. évi balesetbejelentési lap.

43 Uo. 1931. év.

44 Uo. 1929. évi balesetbejelentési lapok.

45 Dohánylevél 1945. 2. szept. 1. Uo. 1946. máj. 4.

hányt szabadon adják és veszik a pécsi piacon. Ez a katonai vezetést annyira felháborította, hogy az igazgatót egy éjszakára elvitték a GPU-ra, amivel sikerült elérniük azt, hogy a megriadt igazgató maga is a bűn palástolójává vált.

A széles körben ismertté vált dohánygyári fegyelmetlenség, a dohánylopások sorozata még akkor sem szűnt meg, amikor a gyár hadiüzem jellege megszűnt és falai között helyet kapott az Üzemi Bizottság és a munkások érdekeit védeni hivatott szakszervezet.

A munkások érdekképviselőtének térhez jutását az segítette elő, hogy a Dohányjövődék élére is új vezetés került. A központi igazgató egy Amerikából hazatért dohányültetvényes lett – Babanec miniszteri osztályfőnök, a külföldi dohánybeszerzéseket Susits intézte, a munkások ügyeivel Petrovics Simon foglalkozott. Utóbbi pályáját az óbudai dohánygyárban általános kezelési munkásként kezdte 1929-ben, s mint szociáldemokrata és a Népszava agitátora a dohánygyárakat „alulról” ismerte meg.⁴⁶

Az első központi intézkedések, így az 1945. augusztus 18-án kiadott körrendelet a véglegesített dohánygyári alkalmazottak egységes havi fizetési osztályba sorolásáról intézkedett. Ez a rendelkezés a dohányjövődék központi igazgatóságánál, a dohánybevéltő hivataloknál, a dohánygyárakban és a dohányáruraktárakban véglegesített összes munkást érintette. De nem vonatkozott az ugyanezekben a helyeken ideiglenesen alkalmazottakra.

Az érintett alkalmazottakat foglalkozási ág szerint 5 munkacsoportba sorolta. Az első csoportba tartoztak az irodai alkalmazottak, a tiszteli feladattal megbízott és képesítéssel bíró iparosok, műszerészek stb. Az 5. csoportba a segédmunkásokat, áruraktári munkásokat, takarító- és seprőnőket sorolták.

A kötelező szolgálati időt 40 évben határozták meg, s biztosították az automatikus előrelépést (ami a korpótléknak felelt meg), de fenntartották a gyárvezetésnek azt a jogát, hogy rendkívüli előrelépést is biztosíthasson. A rendelkezés kiterjedt a lakáspénzek, a családi pótlék, az éjszakai pótlék és a fizetési szabadság ügyének konkrét rendezésére is. Visszaadta a budapesti dolgozóknak azt a közlekedési segítyt, amelyet még a 30-as években vettek el tőlük. Az alkalmazottak távolmaradásáról törzslapot kellett vezetni.⁴⁷

Egy esztendő múlva, 1946. augusztus 30-án a Dohányjövődék munkáslétszám-beli állandó alkalmazottainak illetményével kapcsolatosan újabb intézkedés született. Figyelemre méltó, hogy e szabályozás 15 kategóriába sorolta az alkalmazottakat, és pontosan közölte az egyes kategóriákba tartozók havi fizetését aszerint, hogy 10 év alatti, 11–20 év, 31–40 év vagy 40 év fölötti szolgálati ideje van. Ha valamelyik alkalmazott a számára megjelölt munkakörben nem felelt meg, akkor más munkahelyen is foglalkoztathatták őket.

Intézkedett a rendelkezés a családi pótlékról, a túlóradíjakról, a pótórák kifizetéséről s a DOBBI járulék összegéről. Pontosán megállapították a fizetések összegét. A legmagasabb és legalacsonyabb fizetés közötti eltérés 150 Ft volt. Míg az első csoportba sorolt műszerészek, vas- és fémöntők, vas- és fémesztergályosok 30–40 évi

46 Dohánylevél 1945. 2. Uo. 1946. máj. 6.

47 PDI 7300/1945. I.

szolgálati idővel 264 Ft havi bért kaptak, az utolsó bércsoportba sorolt takarítónőknek ugyancsak 30–40 évi szolgálattal rendelkező csoportja havi 114 Ft fizetést kapott.⁴⁸

1947. december 24-én kiadták a szolgálati szabályzatot is. Ez részletesen intézkedett minden, a dohányjövedék munkáslétszámba tartozó alkalmazottait érintő ügyben.

Jelentős változást jelentett a felvételi korhatár, amelynek alsó határa 18 év volt, míg a felvétel felsőhatárát nőknél 40, férfiaknál 45 évben jelölték meg. A többi rendelkezésben jelentős változtatás nem volt, továbbra is a büntetlen előélet (erkölcsi bizonyítvány), jó egészség (egészségi igazolvány) kellett az elrendelt korhatáron kívül, amelyhez a politikai szempontból kifogás alá nem eshető magatartás igazolása is járult. Modern megfogalmazásban ugyanazok a követelmények.

Az „Általános szabályok” 6. paragrafusa fenntartja az azelőtt is szokásos egyévi próbaidőt, majd a 8. paragrafusban közli a véglegesítéskor leteendő eskü szövegét.

Itt kerül felsorolásra az áthelyezés idején beadható igény az átköltözési átalányra stb.

A szabályzat a nyugdíjra való jogosultság kérdésével, az elbocsátandóknak adandó szolgálati bizonyítvánnyal stb. is foglalkozott.

A II. rész a dohányjövedéki alkalmazottak kötelességeit foglalta 8 paragrafusba, kitérve a motozás szükségességére, fajtáira stb.

A III. rész a dohányjövedéki alkalmazottak jogait körvonalazta 7 paragrafusban, amelyben kitért arra, hogy az alkalmazottaknak joga van a nekik járó illetményre és a fizetések szabadságra.

A 33. paragrafus lehetőséget adott arra, hogy a munkásság egészségét érintő ügyben vagy más panasz esetén a munkások maguk közül legfeljebb 6 embert válasszva, ezeket a panaszokat a szerv vezetőjének előadják.

Az alkalmazott – a kincstárral szemben támasztható minden igényről való lemondás esetén – 15 napi felmondással a szolgálatból bármikor kiléphetett (35. paragrafus).

A Szabályzat IV. része intézkedett a szolgálati vétségek büntetéséről. 12 paragrafus foglalkozott ezzel a kérdéskörrel, amely pontosan körvonalazta a szolgálati vétségek fokozatait és az azok után kiszabható büntetéseket. Idetartozott a kincstár terhére elkövetett lopás. Ez esetben jegyzőkönyvet kellett felfektetni, majd határozatot hozni. A hozott határozatok között szerepelt a régi, a dohánygyárakban azelőtt is alkalmazott büntetés: szolgálatból elbocsátás vagy más állomáshelyre helyezés, illetve meghatározott időre a munkából való kizárás (42. paragrafus).

Újdonságnak számított viszont, hogy a határozathozatalban az üzemi bizottságot az illető dohányjövedéki szerv vezetőjének meg kellett hallgatnia.⁴⁹

A szolgálati szabályzat – e futólagos áttekintés alapján is – elsősorban a meglazult fegyelmet kívánta – törvényhozási útján is – újból megerősíteni. Lényegében csak modernizálta az előző, még a 19. század végén keletkezett szolgálati szabályzatot, fenntartva a dohányipar különálló státusát és a többi ipari üzemtől eltérő jellegét.

48 PDI 4308/1946. 54 500/1946. sz. rendelet. XIII. ü. o.

49 PDI T 26. Számosztály.

A második világháború után megindult munkáról, az alkalmazottak helyzetéről az utolsó átfogó statisztikát az 1946. évből találjuk. Ebből alkothatunk képet magunknak az immáron a békés termelésre áttért pécsi dohánygyár alkalmazottainak számáról, megoszlásáról, az alkalmazottak „szerkezetéről”. A statisztikai „szokásoknak” megfelelően, az 1946. év októberi munkásadatait emeltük ki.⁵⁰

A pécsi dohánygyár alkalmazottainak száma 1946-ban

Megnevezés	az alkalmazottak		ebből	
	száma	%-a	férfi	nő
tisztviselő	12	3,2	11	1
művezető	11	3,0	11	–
szakmunkás	29	7,8	29	–
betanított és gépmunkás	210	57,7	26	188
Segédmunkás, napszámos	89	24	46	43
segédszemélyzet	16	4,3	16	–
összesen:	371	100,0	139	232

Az alkalmazottak eloszlását tekintve túl nagy változás nem észlelhető a háború alatti és utáni alkalmazottak „szerkezeti eloszlásában”, a munka szabta meg a teendőket, és ez határozta meg a munkabeosztást is.

Az alkalmazottak egy óra eső fizetése 94 976,40 Ft volt, ebből a munkások bére 81 145,80 Ft, vagyis a munkások bére az alkalmazottak bérének 85,4%-át alkotta.

Adatok hiányában nagyon nehéz mindezekből következtetéseket levonni. Egy összehasonlítást azonban megkísérlünk.

Az egyhavi fizetést évi fizetéssé átalakítva, a gyár által létrehozott termelési értékhez viszonyítjuk azt 1943-ban és 1946-ban. E számítási módszert alkalmazva 1943-ban a gyár termelési értékének 11,6%-a, 1946-ban pedig 21,6%-a került vissza az alkalmazottakhoz, fizetésképpen.⁵¹

Ez a statisztika, mint minden ilyen jellegű kimutatás torzít, hiszen – különösen a háború idején – a tisztviselők fizetésének egy része természetbeli juttatás volt, s ennek pénzértékét nem tartalmazza kimutatásunk. Mindamelllett az arányok eltolódása már elárul valamit abból, hogy a Dohányjövedéken belül változás történt, az állami jövedelem már nem tekinthető fétisnek, ezen belül már nagyobb szelet juthat azokhoz, akik megtermelik.

A statisztikánál többet mond azonban az az ugyancsak 1946-ban készült „helyszíni riport” vagy inkább helyzetjelentés, amelyet a gyár egyik dolgozója: Poszek Alajos írt egy júniusi ebédszünetről. A beszámoló címe: „Tarka képek a pécsi do-

50 KSHL Iparstatisztikai az A/5 1. 155. doboz. A pécsi gyár statisztikai lapja az 1946. évről.

51 A számítás menete: havi fizetés beszorzása 12-vel, majd viszonyítása az ugyanezen forrásokban megadott termelési értékekhez. KSH idézett anyaga. 1943 és 1946.

hánygyár munkáséletéből”. Délben van az ebédidő, a munkásnők az udvaron ülnek, kötnek, harisnyát javítanak. Távolabb néhányan ásóznak. A gyár helybeli igazgatósága a nélkülözhető földterületet konyhakertnek osztotta ki a munkások között, sajnos csak 8–10 részesülhetett belőle. Ezek szorgalmasan ásnak, hogy mielőbb termelhesenek.

A férfi munkások a kijelölt helyen dohányoznak. A bejárati kapun közellátás kocsjja érkezik kenyérrel, ez megkíméli a munkásokat attól, hogy sorba álljanak érte. A beszerzés nagyon nehéz, a közellátás vezetője: Lugosi Péter igyekszik kielégíteni a munkások igényeit, de ez nem mindig sikerül. A központi igazgatóság szivar-kát utalt ki a közellátás elősegítésére – a pécsi gyár munkásai részére –, de az még így sem kielégítő. Az egyik munkás éppen azt panaszkolta, hogy egész héten tótrépat evett, másra nem futotta a béréből, de ezért is milliókat kértek a piacon (inflációs időszak volt ez!). A gyermekgondozó intézetből gyermekcacagás hallatszik. Dr. Than Nándor nőgyógyász, az intézet egészségügyi felügyelője a munkások teljes bizalmát élvezi. A tűzör jelzőcsengővel jelzi az ebédidő végét. Letelt a háromnegyed óra. Feltűnik Benke igazgató köpenyes alakja, ahogyan hivatalába siet...⁵²

Ez volt az egyik oldal. S ugyanebben a lapban, ugyanettől a szerzőtől egy másik cikk is található. „Sürgős megoldást kell találni” a cikk címe. A rohanó infláció áldozatairól ír, akiken talán lehetne segíteni. A gyógyszerészek nem adják ki a gyógyszer-t, szérumot vagy mást a dohánygyári munkásoknak, mert a pénzt érte már csak későn és teljesen értékét veszítve kapják meg a DOBBI kasszájából. A múltkoriban – írja P. A. – egy munkás életét csak a kórházba szállítás mentette meg, noha az időben kapott szérummal hamarabb és olcsóbban segíthettek volna rajta.

A gyár alkalmazottai éltek a maguk gondokkal és apró örömeikkel teli életét napról napra. Készültek a kiállításokra, új és új termékeket állítottak elő. Az 1920-as évek végétől létező dalkör reprezentálta a gyáron belüli közös kulturális törekvéseket is.

Pécs város nyugati felén, de már nem a város peremén, külön világot alkotva álltak a dohánygyár épületei a több mint 5 holdon, négy utcától körülvevett területen. S benne dübörögtek a gépek és sűrögtek az emberek, a közel félezer dohánygyári dolgozó.

KLÁRA T. MÉREY

THE WORKERS OF THE TOBACCO FACTORY IN PÉCS, 1912–1948

This study traces the situation of staff at a state-owned factory located in a provincial Hungarian town, Pécs. The plant was opened in 1912 and was nationalised in 1948 – at which time the plant lost some of its previous characteristic features.

The author makes known the transformation of the tobacco industry in Hungary which followed the Compromise of 1867. She demonstrates that workers in the tobacco industry were comparatively well-treated in relation to other industrial workers, since they were the recipients of social advancements which had been fought for and won largely by the workers of the ‘partner state’, Austria.

⁵² Dohánylevél 1946. júl. 3.

Concrete data bears witness to the rapid development of the most modern among Hungary's tobacco factories, the factory in Pécs, which began operations in 1912.

This development was painfully interrupted by the Entente-Serbian occupation, which lasted from November 1918 until August 1921. Indeed, in 1919 Serb troops dismantled the factory and took it off to Belgrade. Nevertheless, in 1922 production in the factory could be resumed. The Central Office of the Administration of the Tobacco Monopoly brought in management from other Hungarian factories (and from factories located in areas which had formerly belonged to Hungary), and the workers were recruited locally.

The author examines the wages received by workers at various points of time. She places the employees into three separate categories: middle managers, supervisors and workers. A differentiation is also made between male and female workers. Her calculations show that the relation between white-collar and blue-collar wages changed – to the advantage of the latter – between 1925 and 1943. However, for the same or similar work, women consistently received wages which were approx. 26% lower than those granted to men.

The author follows the development of the social condition of workers at the tobacco factory, and examines the general and local problems, embedding these in the prevailing economic life of the country. In the course of her analysis, she gives special room to a demonstration of the situation as it developed after 1945 and to an analysis of the measures taken at that time. She also describes the new regulations of service. It is her conclusion that, while these new regulations represented a modernisation of the old ones – which had been in force since the 19th century –, they also served to maintain both the special status of the tobacco industry and the features of the industry which were different from those of other industrial plants.